

ESSAY / REFORMASJONEN 17:34 - 31. oktober 2017

Luther var en varsler

Han var hverken fundamentalist eller demokratiforkjemper. Men som fryktløs retoriker setter Luther fortsatt spor.

Wittenberg: Martin Luther spikret opp sine 95 teser om avlaten den 31. oktober 1517, som utfordret den katolske kirkes nattsverdslære og markerer starten på Reformasjonen. Maleri: Julius Hübner / Wikimedia Commons

Marius Timmann Mjaaland

Professor ved Teologisk fakultet,
Universitetet i Oslo

Da Luthers 95 teser om avlaten ble spikret opp den 31. oktober 1517, utløste det et teologisk, politisk og kulturelt jordskjelv som historikerne fortsatt grunner over.

For enkelte representerer reformasjonen den viktigste hendelsen i Europa i forrige årtusen. I dag er det fem hundre år siden, en god anledning for et tilbakeblikk: Hva sto på spill? Hva skjedde i denne epoken? Og hvordan har det påvirket den moderne og post-sekulære verden vi opplever i dag?

For å forstå hvordan kritikken av avlaten kunne få slike voldsomme konsekvenser, kan vi ta utgangspunkt i skriftemålet som institusjon. Ifølge Michel Foucault er skriftemålet blant de viktigste maktinstitusjonene i Vestens historie.

Handelen med avlatsbrev oppstår i en epoke da pengeøkonomien vokser frem i Europa, en sosial og politisk brytningstid. Kirken oppdaget en god inntektskilde i å utstede brev som skulle sikre synderen avlat for skyld: «Når pengene i kisten klinger, sjelen ut av skjærsilden springer!» siterer Luther avlatshandlerne i tese 27. Han polemiserer mot denne økonomiske byttehandelen som undergraver alvoret i kirkens forkynnelse av synd og tilgivelse. Det etterlater et inntrykk av Gud som korrump tyrann. Ifølge Luther er det paven selv som står ansvarlig for bedraget, med mindre han stanser avlatshandelen.

Som mediefenomen skapte Luther en offentlig sfære der skandalene ble gjort kjent.

Men det Luther da rører ved, uten å ane rekkevidden, er det som Foucault i første bind av *Seksualitetens historie* beskriver som en av de viktigste maktinstitusjonene i Vestens historie: Skriftemålet. *Confessio*

et absolutio. Skriftemålet var stedet for en frivillig bekjennelse av syndene, som i praksis åpent for både disiplinering og dannelse av det menneskelige selv. Gjennom skriftemålet formes en *sivilisasjon*, og dens borgere innordnes i en kirkelig og politisk orden.

De fleste kjenner bildet av Sankt Peter med nøklene ved himmelens port. Den såkalte nøkkelmakten var ifølge Matt 16,19 gitt Peter av Herren selv, og siden gitt videre til alle biskoper og prester ved apostolisk suksesjon. Prestene var dermed gitt makten til å fastholde eller frikjenne synder. Det dreier seg strengt tatt om en makt på mikronivå, en mikromakt. Hvert enkelt skriftemål betyr ikke all verden. Men når alle troende er forpliktet til å oppsøke skriftemålet en gang i året, slik tilfellet var etter 1215, etableres en universell og effektiv maktinstitusjon som gjennomsyrrer samfunnet.

Skriftemålet på 1500-tallet var litt som å gå til psykologen i våre dager. Det var en hverdagslig sak, riktignok preget av alvor. Prestene var nok i mange tilfeller enda bedre menneskekjennere enn terapeutene i vår tid og genuint opptatt av å hjelpe sine sognebarn. Men de var også mellommenn mellom den enkelte og Gud. Makten de da representerte, ble ikke mindre selv om den skulle være båret av god vilje. Skriftemålet som institusjon baserte seg på et tillitsforhold, men ethvert basalt tillitsforhold åpner også for maktmisbruk. Gjennom skriftemålet ble presten (med familiære navn som *pater* eller *frater*) også sin tids *big brother*, som så inn i samvittighetens avgrunner og satt med makten over liv og død – ikke bare i denne verden, men i det hinsidige.

For Luther avdekket nettopp avlatshandelen et systematisk misbruk av makt og tillit, ikke bare på kirkens vegne, men på Guds. Ikke at Luther ville avskaffe skriftemålet. Tvert imot insisterte han allerede i første tese på at «hele den troendes liv skal være botferdig». Men det oppsto en kontrast mellom den oppriktige bekjennelsen i skriftemålet (slik det var tenkt) og den økonomiske profitten, som i lengden ville undergrave tilliten til prestene. Hvis en kunne drive

satt i system.

Hvis en kunne drive handel med menneskets skjebne i det hinsidige, blir korrupsjonen satt i system.

Luther var en varsler. Og varselklokkene ringte hele veien til Rom: Denne mannen måtte enten få sin vilje eller bringes til taushet. Inkvisisjon og trusler om brenning og lignende hadde ofte fungert tidligere, eksempelvis overfor Wyclif i England og Jan Hus i Praha.

Også overfor Luther forsøkte man med trusler og forhandlinger, men han utviklet seg raskt til en politisk dissident: «Hvis ikke noen kan overbevise meg ved hjelp av Bibelen eller åpenbare fornuftsgrunner ... forblir min samvittighet en fange av Guds Ord. Jeg hverken kan eller vil tilbakekalle.» Disse ordene falt på Riksdagen i Worms i 1521. Luther ble en samvittighetsfange, og protesten hans hadde allerede nådd storpolitikken med keiseren og alle fyrstene til stede. Ifølge en optegnelse fra en venn var det her han skal ha avsluttet med de berømte ordene: *Her står jeg og kan ikke annet. Gud hjelpe meg, Amen.*

Den politiske kraften i disse ordene ble så voldsom nettopp fordi han nektet å underkaste seg, slik det forventes av den som gjør bot. Derfor utviklet spørsmålet om mikromakt seg ganske snart til et politisk spill på makronivå. Det var sterke krefter i folket som støttet Luther. Han kunne spille på den folkelige motstanden mot kirkelig maktmisbruk og dobbeltmoral. Men like viktig var nok splittelsen som avtegnet seg mellom ulike kongedømmer. Mektige folk som Fredrik den Visse av Sachsen støttet Luther og ga ham den beskyttelsen han trengte.

Ut av denne konflikten springer teologiske nøkkelbegreper fra reformasjonen som *rettferdiggjørelse ved tro* og *nåden alene*. Luther pekte på Gud som den eneste suverene makt med autoritet til å tilgi synder. Alle andre har kun avledet makt, selv paven. Dette var det eksistensielt frigjørende – og politisk problematiske – evangeliet i reformasjonen: Nåden er ubetinget. Avlaten overflødig. Gud elsker synderen som synder og kan tilgi alle som tror, erklære dem for *rettferdige*, kun i kraft av Jesu soningsdød.

Som teologi betraktet er det lite å si på dette. Det er en teologisk presisering og konsentrasjon om det vesentlige som katolikker og protestanter i dag kan enes om. Ifølge kristen tenkning siden Paulus er mennesket ikke i stand til å frelse seg selv, det skjer takket være Guds nådige inngripen.

Men slagordene fikk selvfølgelig også politiske overtoner: Teologien fungerte som et språk for den politiske virkelighet. Og den suverenitet som der gjorde «nåden» ubetinget, var i politikken verden relativt nådeløs. Da bønder og gruvearbeidere grep til sverdet noen få år senere (1524-25), var også Luthers ord uten nåde – og bøndene ble slaktet i titusenvis.

10.11.-16.11.

en oppdøring i tanke kirkesamfunn. Da ble teologien overstyrt av politiske hensyn. I det 17. århundre ble kriger ført langs konfesjonelle motsetningslinjer, men ofte av helt andre grunner enn religiøse.

Luther utviklet seg til en fryktløs retoriker og visste å utnytte sin tids tekniske nyvinninger, boktrykkerkunsten, for reformasjonens sak. Heribert Prantl skriver i den tyske avisen Süddeutsche Zeitung at Luther er det største mediegeniet i Tysklands historie, og bare Marx kan måle seg når det gjelder å gi uttrykk for Ordets kraft. Han anklaget motstanderne for dobbeltmoral og kalte paven for både Antikrist og pederast. Denne miksen av sex, politikk og religion viste seg å være høyst effektiv i medieøyemed. Luthers tekster ble trykket opp i titusener og gikk unna som varmt hvetebrød. Det var intet mindre enn en medierevolusjon. Nærmest på egen hånd skapte Luther det vi i dag kaller den offentlige sfære gjennom sine polemiske tekster, ofte illustrert av sterke karikaturer som neppe står tilbake for noen karikaturstrid i våre dager.

Av alle store og kontroversielle spørsmål var teologi på denne tiden det aller heteste i offentligheten, og Luther ble sin tids store mediestjerne. Boktrykkerne gned seg i hendene over inntektene. Publisiteten ga makt, mediemakt. Luthers budskap var overalt og delte Europa i tilhengere og motstandere.

I reformasjonsåret har det gått en internasjonal debatt om reformasjonens betydning. Det spenner fra politikere, idéhistorikere og teologer som hevder at Luther la grunnlaget for demokrati, frihet og modernitet (som Angela Merkel og Heinrich Bedford-Strohm), til dem som hevder Luther var en fundamentalist som spredte fremmedhat og splid (som Heinz Schilling og Frederik Stjernfelt). Begge argumentasjonsrekker er like svake, fordi de legger moderne premisser til grunn for en moralsk bedømmelse av Luther.

Skal vi forstå hva Luther bidrar med i samtiden, er det nettopp et kompromissløst oppgjør med lukkede autoritære strukturer og statlig-religiøs korrupsjon og maktmisbruk. Det både kirkeledelse og fyrster oppfattet som truende, men også frigjørende, var at maktstrukturene revnet og nye konstellasjoner åpnet seg – slett ikke demokratiske eller pluralistiske, selvfølgelig, men makten var i det minste rystet av åpenhet og folkelig motstand. Som mediefenomen skapte Luther en offentlig sfære der skandalene ble gjort kjent. Alle senere revolusjoner har benyttet seg av dette, for demokratiene har det frie ord og den frie tanke vært en forutsetning – og alle autoritære regimer har forsøkt å undertrykke medienes frihet.

Etter Luther måtte Europa lære å forholde seg til radikal uenighet gjennom kontroverser. Nettopp derfor var ikke Luther fundamentalist: Han la tekstene åpent frem for fortolkning og appellerte til forstanden. Han kritiserte tradisjonen på en måte som siden er blitt viktig for moderne filosofi og teologi. Også for Kant og Hegel var Luther en viktig forløper i sin *kritikk* av filosofi og tradisjonell metafysikk. Dette er endringer som fortsatt setter spor, et halvt årtusen senere. I reformasjonsåret er det derfor grunn til å

[AKTUELT](#) | [IDEEER](#) | [KULTUR](#) | [BØKER](#) | [PÅFYLL](#) | [PORTALEN](#)

Luther dyrket som en gud. Heldigvis er det fortsatt noen som forsøker å ødelegge festen og plukke festtalene fra hverandre. En slik feiring er en reformator verdig.

Mest lest

Her er kritikken mot Holmøys regnskap

02.11.17

En katalysator for økte forskjeller

03.11.17

Striden i SSB, forklart gjennom melbiller

02.11.17

Linnéa Myhre: Åpenhet for alle

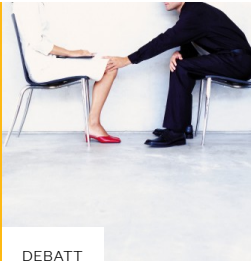
03.11.17

Farsdag? Nå?

MER FRA IDEER

KOMMENTAR

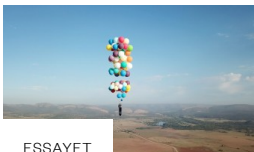

DEBATT

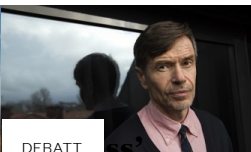
Jordan Peterson lærer unge, sinte menn å rydde rommet

Er plagiat verre enn seksuell trakassering?

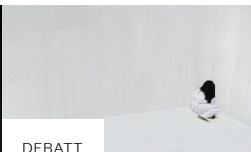
– Det er ikkje i dei enkle sakene vi treng offentleg refleksjon.

ESSAYET

DEBATT

DEBATT

Et forsvar for liberalism

Liberalismen er fortsatt en frigjørende kraft.

Unyanserte pornokarikatur

Rolness avfeier ledende internasjonal forskning og viser

Diagnoser er mer enn språkspill

– Psykiatrisk diagnostikk skal ikke være en arena for professorers

«Er du redd kvinner ikke i deg

DEBATT

bruse med færdig en bolle, Gunnar!

Sids Toraku

KOMMENTAR ver i Agenda,

Vi trenger SSB i

DEBATT

Det erotiske og dets forvrenging